

5 Қазақстан Республикасының «Su pajdalanushylardıń auyldyq tıtynu kooperativteri turaly» Заңы 08.04.2003zh. № 372-V. Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық актілерінің ақпараттық-құқықтық зһыjesi [Jelektrondyq resurs]. -2003. - URL: <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z030000404> (qoldanu merzimi: 28.05.2018).

6 Қазақстан Республикасының Азаматтық Кодекси 24.12.1994. № 269-XIII. Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық актілерінің ақпараттық-құқықтық зһыjesi [Jelektrondyq resurs]. -1994.-URL:<http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K940001000> (qoldanu merzimi: 28.05.2018).

7 Қазақстан Республикасының Салық зһәне bjudzhetke telenetin basqa da mindetti telernder turaly (Салық кодекси) 25.12.2017 zh. № 121-VI. Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық актілерінің ақпараттық-құқықтық зһыjesi [Jelektrondyq resurs]. - 2017.- URL: <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K0800000099> (qoldanu merzimi: 28.05.2018)

8 Zhambyl oblysynyń derekteri [Jelektrondyq resurs] Zhambyl oblysy әкімінің resmi sajty. – 2018.- URL: <http://www.zhambyl.gov.kz/> (qoldanu merzimi: 11.05.2018).

ӨОЖ 338.436
FTAMP 06.71.07

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫғыНДАғы КООПЕРАЦИЯНЫ ДАМУ

РАЗВИТИЕ КООПЕРАЦИИ В СЕЛЬСКОМ ХОЗЯЙСТВЕ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

DEVELOPMENT OF COOPERATION IN AGRICULTURE OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Д.А. КАЛДИЯРОВ

э.ғ.д., профессор

Ж.Ш. АБДЫКАЛИЕВА

PhD докторанты

І.Жансүгіров атындағы Жетісу мемлекеттік университеті

Д.А. КАЛДИЯРОВ

д.э.н., профессор

Ж.Ш. АБДЫКАЛИЕВА

PhD докторант

Жетысуский государственный университет им. И.Жансугурова

D.A. KALDIYAROV

Dr.E.sc., Professor

ZH.SH. ABDYKALIEVA

PhD student

Zhetysu State university named after I.Zhansugurov

Аңдатпа. Республикадағы ауылшаруашылық кооперациясының қазіргі жағдайы, оны тежеуші факторлары, оны мемлекеттік қолдау нысандары және даму перспективалары қарастырылған. Шаруашылықтың кішігірім формаларының жұмыс істеу мәселелері, ынтымақтастық принциптері анықталған. Тұтыну кооперативтерін құрудың шетелдік тәжірибесі Канаданың, Ұлыбританияның, Швецияның, Данияның, Норвегияның, Финляндияның мысалында келтірілген. Алматы облысының кішігірім шаруашылық субъектілерінің ынтымақтастықтығын дамытуға кедергі келтіретін факторлар көрсетілген. Қызмет кооперативтерін құру және оларды агроөнеркәсіптік кешенде кеңінен қолдану қажеттілігі туралы дәлелденді. Ауыл шаруашылық кооперативтері қызметінің еңбек нарығында кедергілерді азайтуға, тауарлар мен қызметтерді өндіру саласына ықпал ететін бағыттары анықталған. Жүргізілген зерттеулер негізінде елімізде ауылшаруашылығы кооперациясын одан әрі дамыту бойынша шаралар ұсынылды.

Abstract. The current state of agricultural cooperation in the republic, constraining factors, forms of public support and prospects for development are considered. The problems of functioning of small businesses, the principles of cooperation are determined. The foreign experience of creating consumer cooperatives is presented based on the example of Canada, Great Britain, Sweden, Denmark, Norway, Finland. The factors constraining the development of cooperation of small entities in Almaty area are shown. The need to create service cooperatives and their widespread use in the agro-industrial complex is justified. Areas of activity of agricultural cooperatives that contribute to reducing barriers on labor market, in the production of goods and services are defined. On the basis of the study, measures were proposed to further develop agricultural cooperation in the country.

Ключевые слова: агропромышленный комплекс, аграрная политика, рынок, крестьянские хозяйства, кооперативы, сырье, производство, продукция, управление, ресурсы, резервы, консолидация.

Keywords: agro-industrial complex, agricultural policy, market, peasant farms, cooperatives, raw materials, production, products, management, resources, reserves, consolidation.

саласындағы кооператив өндіру және табыс, әлеуметтік және әділ бөлу тиімді басқаруды қамтамасыз етуге қабілетті басым нысаны болып табылады.

Әлемдік экономикада агроөнеркәсіптік кооперативтер ауыл шаруашылық тауар өндірушілерінің ұжымдық қызметінің бір түрінде немесе басқа түрінде ұсынылады.

Шетел тәжірибелері негізінде шоғырландыру ауыл шаруашылығының барлық салаларында маңызды жұмыс жасайтынын дәлелдеп көрсетті. Шоғырландырудың принциптері еңбекті ынталандыру, табысты әділетті бөлу, өнеркәсіптікте туындайтын қарама-қайшылықтарды азайту секілді бір-қатар артықшылықтарға негізделген. Бұған қоса шоғырландыру үрдісінің құрамына тасымалдау, сақтау, өткізу және өндірістік қызмет көрсетумен айналысатын бөлімшелер енуі қажет. Осылайша, кооперация үдерісін кең ауқымда түсінуге болады. Бұл тауар өндірушілердің экономикалық тұрғыдағы өзара тығыз ынтымақтастығы мен бірігу үлгісі болып табылады. Нәтижесінде, екі немесе одан да көп адам қамтылған фермерлік және жеке шаруа қожалықтарының

Осыған орай ауыл шаруашылығы кооперативтерін кәсіпкерлік қызметтің нысандары ретінде дамыту мен одан әрі нығайтуға ерекше көңіл бөлінеді.

Отандық және шетелдік тәжірибесін нарықтық қатынастардың, меншік және басқару жағдайында, ауыл шаруашылығы

кооперативтерге бірігуі ірі тауар өндіруші корпоративтік ауыл шаруашылық кәсіпорын мекемелері мен олардың бірлескен ұйымдық үлгілерін мойындауға алып келеді.

Мемлекет пен қоғамның жаңа заңды тұлға ретінде ауыл шаруашылығы өндірістік кооперативінің тиімді жұмыс істеуін әзірлеу ғана емес, елдегі кооперативтік қозғалыс өз айналасын қамтамасыз ету үшін, сондай-ақ маңызды болып табылады.

Зерттеу материалдары мен әдістері.

Зерттеудің теориялық және әдіснамалық негізі отандық және шетелдік ғалымдардың кооперативті дамытудың ұйымдастырушылық және экономикалық қатынастарын және қаржылық жағдайын талдау олардың қызметін реттейтін нормативтік-құқықтық актілерді, ресми мәліметтерді және ҚР Мемлекеттік статистика қызметінің материалдарын зерделеу негізінде жүзеге асырылды.

Сонымен қатар, аграрлық экономиканы тұрақтандыру мен реттеу, агроөнеркәсіп кешенінде кооперативтендіру мәселелерін жан-жақты талдаған экономикалық теория классиктерінің, танымал отандық және шетелдік ғалым-экономистердің экономикалық теория, менеджмент, маркетинг, экономикалық-статистикалық талдау саласындағы іргелі еңбектері зерттелді.

Ғылыми зерттеудің ақпараттық базасы ретінде Қазақстан Республикасының ауыл шаруашылық департаментінің, Қазақстан Республикасының агроөндіріс кешенін басқару органдарының материалдары, ауыл шаруашылық кәсіпорындарының, шаруа қожалықтардың, басқа да агроқұрылымдардың қорытынды есеп-қисаптары алынды.

Зерттеу барысында Алматы облысы ауыл шаруашылық кооперативтерінің статистикалық есептері, агроөнеркәсіп кешенінің жекелеген ұйымдарының зерттеулері қарастырылды.

Ауыл шаруашылық кооперативтерінің экономикалық жағдайын жетілдірудің бағыттары, нысандары мен әдістерінің негіздемесі ауыл шаруашылық өндірістік кооперативтерін құру бойынша экономикалық тәжірибелерді жүргізуге негізделген. Зерттеу үрдісінде келесі әдістер пайдаланылды: логикалық, жұмыс гипотезасын негіздеу, өндірістік параметрлер мен экономикалық нормативтерді негіздеу кезінде аналитикалық, есептік және сындарлы; статистикалық топтар, өндірістік кооперативтерді дамытудың негізгі перспективалы бағыттары алынды.

Нәтижелер және оларды талқылау.

Мемлекет ұсақ кәсіпорындар мен жеке кәсіпкерлерді орта деңгейге көшіру үшін

жағдай жасап, оның алғы-шарттарын қалыптастыру талабын қойып отыр. Осы талаптарды орындаудың басты жолы – ұсақ шаруаларды кооперативтерге біріктіріп, бағыттарды дамыту. Кооперативтерге бірігу – әлемде кеңінен дамыған әрі тиімділігімен қолдау тауып келе жатқан жүйе. Сондықтан да біз үшін тығырықтан шығудың жолы ауыл шаруашылық кәсіпорындарын инновациялық жолмен дамытуға, өндірісті әртараптандыру, салалық құрылымын оңтайландыруға және ауыл тұрғындарын кооперация ісіне жаппай араластыруға ынталандыратын экономикалық шараларды жасау деп білеміз [1].

Халықтың әл-ауқаты бірінші кезекте ауыл шаруашылығының дамуына тікелей байланысты. Сондықтан, бүгінгі таңда еліміздегі әрбір ауылдың инфрақұрылымын қалпына келтіретін уақыт жетті. Бұл дегеніміз жаңа технологиялар мен бизнес-модельдерді енгізу, агроөнеркәсіп кешенінің ғылымға негізделуін арттыру шаруашылықтарды кооперациялау қажеттігін күшейтеді. Алайда, экономикамыздың ауыл шаруашылығы секторының жаңаша бағытта дамуына агроөндірістік кешеннің ғылыммен тығыз байланыста болмауы, жекеменшік ұсақ шаруалардың әлсіздігі, инновацияға бейімделмеген ауыл кәсіпкерлері мен фермерлері үшін қажетті ресурстардың жетіспеушілігі едәуір кедергі келтіруде. Осы факторлардың салдарынан, әсіресе ұсақ тауарлы өндіріс орындарында инновациялық технологияларды енгізуде көптеген қиындықтар кездесуде.

Нарықтық экономиканы қалыптастырудың заманауи кезеңі меншіктік иелену мен басқарудың әр түрлі нысандарымен сипатталады. Кооперативтер басқа ұйымдық-құқықтық нысандар арасында кеңінен таратылады. Әлеуметтік әділеттілік пен әлеуметтік теңдік тұрғысынан ауыл тұрғындары үшін ең қолайлы, олардың мүшелері арасындағы кооперативтерде меншік қатынастары, еңбек қатынастары, кірістер мен шығыстарды бөлу процесіндегі қарым-қатынастар, сондай-ақ басқару жүйесі мен басқа да элементтері өзара әрекеттесу болып табылады.

Кооперативтік процестерді дамыту ауыл шаруашылығы өнімдерін нарыққа монополиялауға балама ретінде қызмет етеді. Бұл артықшылықтар ұзақ мерзімді перспективада өндірістік кооператив ауыл шаруашылығының басымдықты нысаны болып қала береді және кооперативтік қозғалыс проблемалары бойынша ғылыми зерттеулерді күшейтуді қажет етеді.

Сонымен бірге, қазіргі экономикалық жағдайларда оның дамуын көрсететін ауыл шаруашылығы кооперативтері мәселелері бойынша ғылыми-әдістемелік ережелер, агроөнеркәсіптік өндірістің аймақтық ерекшелігіне және оның әлеуметтік маңыздылығына қатысты бірқатар ережелер жеткіліксіз әзірленді немесе талқыланды. Агроөнеркәсіптік кооперативтердің тиімділігін арттыру үшін сындарлы шешімдер мен нақты ұсыныстар әзірлеу қажет [2].

Қазіргі таңда ел экономикасы тұрақты және қарқынды дамып келеді, нәтижесінде нарықтағы барлық нарық субъектілеріне әсер ететін нарықтық қатынастардың біртіндеп өзгеруі байқалады, оның ішінде ауыл шаруашылық кооперативтік жүйесі маңызды рөл атқарады. Ауыл шаруашылығында кіші және орта субъект қатысушылар мен олардың бірлестіктерінің белсенділігі арқылы нарықта ауыл шаруашылық өнімдерін нығайтады. Осыған байланысты фермерлік шаруашылықта фермер шаруа қожайыны емес, иесі болған кезде ең үлкен тиімділікке қол жеткізді: ол өзі үшін жұмыс істейді, өз экономикасын бақылайды. Бұл мақсатқа ауыл шаруашылық өндірісі тек қана ауыл шаруашылық өндірістік кооперативін құру арқылы қол жеткізе алады.

Ауыл шаруашылығы бүгінгі таңда біз ойлағандай қарқынмен дамып келе жатқан жоқ. Бұл ауылдық жерлердегі жұмыс жасайтын нарықтық субъектілердің құрылымына байланысты.

Қазіргі қалыптасып отырған саяси-экономикалық жағдайға байланысты негізгі талап – халықты жұмыспен қамту мәселесі. Бұл мәселе әсіресе ауылдық жерде өзекті. Алматы облысы бойынша халқымыздың 45 пайызға жуығы ауылда тұрады. Сондықтан өзін-өзі жұмыспен қамтамасыз етіп отырған тұрғындардың басым көпшілігі ауылдан шығуда. Ал олардың табыс көзі иеліктеріндегі қосалқы шаруашылықтарына тікелей тәуелді, яғни ауыл шаруашылық кооперативтер қозғалысын дамытудың басым бағыттары ауылдық жерлерде әлеуметтік инфрақұрылымды дамытуға қатысу, халықтың қажеттілігін қанағаттандыру және әлеуметтік қорғау, жұмыспен қамтуды арттыру, азық-түлік қауіпсіздігі саласындағы Қазақстан қауіпсіздігін нығайту арқылы елдің тұтыну нарығының тұрақты дамуын қамтамасыз ету болып табылады.

Бұл АӨК дамытудың 2017-2021 жылдарға арналған жаңа мемлекеттік бағдарламасында қарастырылған агроөнеркәсіптік ке-

шен кәсіпорындарының дамуын ынталандыратын негізгі бағыттарға сәйкес келеді:

- несиенің қолжетімділігін арттыру;
- ауылдық жерлерде ауыл шаруашылығының шағын түрлерінің қаржылық тұрақтылығын арттыру;
- ауыл шаруашылығын техникалық және технологиялық жаңғырту.

Алайда кооперация тек объективті қажеттілікке ғана емес, сондай-ақ нақты мүмкіндіктерге айналуы үшін қолайлы заңнамалық базаны құру қажет. Агроөнеркәсіптік кооперацияны дамытудың анықталған құқықтық негізі - азаматтарға бірлескен қызметтің әр түрлі түрлерін біріктіру және жүзеге асыру құқығын беретін Қазақстан Республикасы Конституциясының баптары [3].

Ауыл шаруашылық өндірістік кооперативтер, жоғарыда айтылғандай, ауылдық жерлердегі экономикалық белсенділіктің ең кең таралған түрлерінің бірі болып табылады. Дегенмен, нарықтық экономикаға көшу және жер реформасы кезінде олардың рөлі мен ауыл шаруашылық кооперативтеріне мән берілмей келген. Экономикалық әдебиетте ауыл шаруашылығы кооперативтерінің жалпы құрылымында агроөнеркәсіптік кооперативтердің рөлі туралы бірқатар қарама-қарсы пікірлер бар. Осылайша, ауыл шаруашылығы кооперативтерін экономиканың аграрлық секторының басқа ұйымдары арасында басқарудың ең тиімді түрі деп қарастырады. Біздің пікірімізше, шаруалар үшін өндірісті ұйымдастырудың және кез келген басқа қызметтің ең түсінікті нысаны кооператив болып табылады.

Ауыл шаруашылық өндірістік кооперативтерінің тиімсіз қызметі, қаржылық және экономикалық, материалдық-техникалық, сондай-ақ заңды қасиеттерінің көптеген себептеріне байланысты. «Ауыл шаруашылығы кооперативтері туралы» заң бірнеше рет өзгертіліп, толықтырылған. 2016 жылдың қаңтар айынан бастап күшіне енген «Ауыл шаруашылығы кооперативтері туралы» Заңы осы мәселені шешуге бағытталған.

Қазіргі кезде Алматы облысында жеке секторда 25 мыңнан астам адам өзін-өзі жұмыспен қамтып отыр. Олар облыста өндірілетін сүттің 85 пайызын, еттің 84 пайызын, жеміс-жидектің, көкөністің басым көпшілігін өндіріп отыр. Дегенмен, өнімдерді өткізу мәселелерінің шешіл-меуінен оларға табыс көзі кірмей отыр. Сондықтан, тұрақты жұмыспен қамтамасыз ету үшін жеке секторда өндірілген өнімдерді өңдеуді

ұйымдастыру қажет. Ірі өндірістік кооперативтерге бірлестіріп арнаулы кәсіптерін тұрақты табыс көзіне айналдыру арқылы өзін-өзі жұмыспен қамтып жұмыссыздық мәселесін шешеді.

Өндірістік кооперативтер ауыл шаруашылығы өнімін өндіруге, қайта өңдеуге, сондай-ақ жерді бірлесіп өңдеуге, ауыл шаруашылығы техникасын пайдалануға бағытталған. Өндірістік кооператив жеке тұлғалардың жалпы жиынтығынан пайда болады. Кооператив мүшесі үштен аз болмауы керек, және 16 жасқа толған, кооператив мүшесі болуға ерікті және оның қызметіне белсене ат салысатын кез келген жеке тұлға бола алады. Жасы кәмелетке толмаған азаматтың мүше болуына ата-анасының, не қамқоршысының келісімі керек [4].

Ұсақ шаруашылықтарды заң аясында ірілендіру мәселесі көп жылдан бері өз шешімін таппай келген. 2016 жылдан

бастап күшіне енген «Ауыл шаруашылығы кооперативтері туралы» Заң жобасының мақсаты ауыл шаруашылығы кооперативтерінің барлық түрлерін өндірістік кооперативтің ұйымдастыру-құқықтық нысанындағы коммерциялық заңды тұлғалар ретінде айқындау болып табылады. Себебі бүгінгі күні ауыл шаруашылығы өндірістік кооперативін қоспағанда, ауыл шаруашылығы тұтыну кооперациялары коммерциялық емес ұйымдар болып саналады, яғни өз мүшелерінің арасында табысты бөлуге құқығы жоқ, бұл осы бірлестіктер түрінің тартымдылығын айтарлықтай шектейді. Ұсақ шаруалардың өндірістік кооперативтерге бірігуі өзі үшін ғана емес, өңір үшін де маңызы зор.

Ауыл шаруашылығы өндірістік кооперативінің қызмет көрсетуші кооперативтерінен айырмашылығы келесі 1-кестеде көрсетілген.

1-кесте – Ауыл шаруашылығы өндірістік кооперативінің қызмет көрсетуші кооперативтерінен айырмашылығы

Ауыл шаруашылығы өнімін өндіру бойынша ауыл шаруашылығы кооперативі	Ауыл шаруашылығы қызмет көрсетуші кооперативтер (сүтті бастапқы қайта өңдеу бойынша бірлескен кооперативтік цех, мал сою цехы, қойма, жемшөп цехы және т.б..)
ресурстар → өткізу	ресурстар → өткізу ресурстар → сақтау ресурстар → қайта өңдеу жабдықтау

Жолдауда айтылғандай аграрлық саясат еңбек өнімділігін түбегейлі арттыруға және өңделген өнімнің экспортын ұлғайтуға бағытталуы керек.

Бұл ретте Мемлекет басшысының бастамасымен республикамызда ауқымы кең ұтымды жобалар мен инновациялық бағдарламалар тиімді жүзеге асырылуда. Алайда, экономикамыздың ауыл шаруашылығы секторының жаңаша бағытта дамуына агроөндірістік кешеннің ғылыммен тығыз байланыста болмауы, жекеменшік ұсақ шаруалардың әлсіздігі, инновацияға бейімделмеген ауыл кәсіпкерлері мен фермерлері үшін қажетті ресурстардың жетіспеушілігі едәуір кедергі келтіруде [5].

Қазіргі таңда жалпы өнімнің 34%-ы шаруа қожалықтарының үлесінде және олардың 40 пайызының жерлері 10 гектардан аспайды. Мұндай шағын қожалықтардың өндіріп отырған тауарларының бәсекеге қабілеттілігі төмен, инновациялық технологияларды қолдануға, адам денсаулығына қауіпсіз азық-түлік өндіруге, жоғары білікті мамандарды жұмысқа тартуға мүмкіндіктері жоқ.

Ауыл шаруашылық кооперативтерін құрудың маңыздылығын шетелдік тәжірибелер дәлелдейді. Мысалы, Канада елінің жағдайын алып қарасақ, онда ірі шаруа

қожалықтарын шоғырландырудың жалпы үлесі 70%-дан астам болғандықтан, ірі фермерлік қожалықтардың тәжірибесіне деген қызығушылық артуда. Ұлыбританияның аграрлық секторында мал азығын дайындайтын орындарда, тыңайтқыштар өндіретін зауыттарда және өзге де агроөндіріс кешенінде ауыл шаруашылығы техникасын бірлесе пайдалану тәжірибесі жолға қойылған. Швеция, Дания, Норвегия, Финляндияда ауыл шаруашылығы мен экономиканың басқа да секторлары арасындағы тұрақты байланыстарды басшылыққа ала отырып, сату және қызмет көрсету кәсіпорындары, өңдеулердің кең желісі жұмыс жасайды. Мұндағы жүйе арқылы ауыл шаруашылық ұжымдары 80%-ға дейін фермерлік өнімдерді өндіреді. Жапонияда ауыл шаруашылық тауарларды өндірушілерге жеткізу, өнімдерді өндіру мен сату, сондай-ақ несиелендіру кооперативтері – ауыл шаруашылығын ұжымдастырудың басты мақсаты [6].

Шетел тәжірибелері негізінде шоғырландыру ауыл шаруашылығының барлық салаларында маңызды жұмыс жасайтынын дәлелдеп көрсетті. Осы салада ауыл шаруашылығы өнімін өткізу бойынша кооперативтердің үлгісін келесі 2-кестеден көреміз.

Развитие кооперации, рынок средств производства

2-кесте – Ауыл шаруашылығы өнімін өткізу бойынша кооперативтер үлгісі

Құрылтайшылар		
А/Ш кәсіпорындары	Шаруа қожалықтары	Халықтың шаруашылықтары
Өнім		
Кооператив құрылтайшыларының заңды және экономикалық дербестігі сақталады	Қызметтер: - маркетингтік; - көліктік; - қаржы-есептік.	
Жалпы жиналас: 1 мүше – 1 дауыс	Функциялары: - жинау; - сұрыптау; - орау.	
Басқарма		
Тексеру комиссиясы		
↓		
Өткізу		
Кооперативтің таза табысы кооператив мүшелерінің арасында олардың кооператив қызметіне қатысуына қарай пропорционалды түрде бөлінеді.		
↓		
НАРЫҚ		

Ең бастысы, кооперативке қатысушылар экономикалық тұрғыдан дербес болуы, өзінің өндірістік құралдарының иесі болуы, өзі өндірген өнімге иелік етуі және әрбір кооператив мүшесінің жер пайымен қосқан үлесіне сай алынған пайданы өзара бөлісуі тиіс. Яғни, интеграция және кооперация үдерісін дамыту шаруашылыққа инновациялық технологияларды ендіруге, жекелеген өнімдерге деген сұраныстың ұлғайып, сапаның артуына мүмкіндік береді. Кооперативтер құру арқылы өндірілетін өнім түрлерін арттыруға (*диверсификация*) жағдай

туғызады. Әрбір шаруашылық өзінің өнім өндіру қызметі аясында жерді өңдеу, бағымындағы малдарға жағдай жасау, өнімдері қайта өңдеу, техникамен қамтамасыз ету, өнімдері сатып-сатып алу тәрізді біршама операциялар жүргізеді. Осы ресурстарды біріктіру мен бірлесе жұмыс жасау арқылы өндірістен алынатын кірісті бірнеше есеге ұлғайтуға болады.

Ауыл шаруашылығы өндірістік кооперативін құру бірнеше кезеңдерді қамтиды. Бұл үдеріс 3-кестеде көрініс тапқан.

3-кесте – Ауыл шаруашылығы өнімін өндіру бойынша ауыл шаруашылығы өндірістік кооперативін құру кезеңдері

Ауыл шаруашылығы тауар өндірушілері (ШҚ, ЖҚШ және т.б.)			
Жер телімі	Өндірістік базалар	А/Ш жануарлары	Басқа мүліктер
↓			
Кооператив мүшелерінің мүлкін мүлік иесінің ерікті шешімі бойынша белгілі бір мерзімге уақытша пайдалануға пай жарнасы ретінде АӨК-ға беру			
↓			
Мүлікті бағалау: - кадастрлық құны бойынша жеке меншіктегі не жер пайдалану құқығындағы жер учаскесі; - өндірістік база және басқа да мүлік құндық мәнінде			
↓			
Уақытша пайдалануға ауыл шаруашылығы өндірістік кооперативіне пай жарнасы ретінде мүлікті (жер учаскесі, жер пайдалану құқығы, өндірістік база және т.б.) беруге акт жасау			

Ғылыми-техникалық даму өндірістің әрдайым жаңғырып тұруын қажет ететіні белгілі. Ұсақ фермерлердің жаңа технологиялар мен заманауи техникаларды пайдалануға жағдайы толық жете бермейді. Осының салдарынан ірі және ұсақ кәсіпорындар арасындағы өнім өндіру көрсеткішінің едәуір алшақтығы байқалуда. Үдеріске қатысушылардың мүмкіндігіне сай кооперацияның «тікелей» (*вертикалды*)

және «көлбеу» (*горизонталды*) саналатын екі түрі бар. Көлбеу кооперация – қызметіне қарай немесе белгілі бір өнімді өндіруге маманданған ауыл шаруашылық кәсіпорындарының бірігуі арқылы жасалады. Сондықтан олардың құқықтық мәртебесі мен экономикалық дербестігі сақталады.

Кооперативтердің тікелей үлгісі – өнім өндіруші шаруашылық субъектілердің тек қана бірігуі емес, сонымен қатар, олардың

өндiрген өнiмдерiн сақтау, тасымалдау, қайта өңдеу және тұтынушыға жеткізу. Осыған орай, кірістің аз ғана бөлігі жалпы басқаруға беріледі. Аталған үлгі маркетингтік қызметтің кең дамуына, республикадағы жекелеген аймақтардың сыртқы және ішкі нарығын бақылауға айтарлықтай мүмкіндік береді. Ол халық шаруашылығының басқа да салаларында агроөндірістік интеграцияны дамытуға, өндіріске ғылыми-техникалық жетістіктерді өндіруге, сонымен қатар жер, еңбек және материалдық ресурстар, тауар айналымындағы шығындарды төмендетудің тиімді жолдарын айқындауға мүмкіндік береді. Осы нысан республиканың жеке аймақтарында ішкі және сыртқы нарықты зерделеуде маркетингтік қызметті кеңінен дамыту үшін ерекше ықпалға ие [7].

Кооперативтік шаруашылықты құрудың негізгі шарты – оны ұйымдастыру үшін біріктірілген кәсіпорындардың және шаруашылықтардың мүдделерін сақтау. Қызметтің мақсаты мен сипатына байланысты кооперативтің төмендегі түрлерін анықтауға болады: өндірістік, жабдықтау, өткізу, несиелік, тұрғын үй және т.б. Қазақстанда ұсақ тауарлы шаруашылықты кооперативтеудің жұмысы бірнеше жылдардан бері жүргізіліп келеді. Алайда ұсақ шаруа қожалықтары өз еріктерімен кооперативке бірігуге ынталары жоқ. Елімізде кооперация өз деңгейінде дамымай отырғандықтан, нәтижелі қызмет етумен олардың қалыптасуына жағдай жасауда және ауылда кооперацияны дамытуда қолданыстағы заң барлық кедергілерді жоюы тиіс.

Бүгінгі таңда елімізде өндірілген өнімді қаражаттандыру жұмыстары жүргізілуде. Бұл ауыл шаруашылығы жерлерін үнемді пайдалануға, аграрлық кешеннің жұмысын жақсартуға үлес қосады. Өндіріске жаңа технологиялар мен инфрақұрылымды енгізу ауыл шаруашылығында еңбек өнімділігін бірнеше рет арттыруға ықпал етеді. Бұл жерде біз ауыл шаруашылығын тұрақты дамытудың негізі кооперацияда екенін түсінуіміз керек. Осы орайда, Елбасы ұсақ кәсіпорындар мен жеке кәсіпкерлерді орта деңгейге көшіру үшін жағдай жасап, ірілендірудің алғышарттарын қалыптастыру талабын қойып отыр. Осы талаптарды орындаудың басты жолы – ұсақ шаруаларды кооперацияға біріктіріп, кластерлік бағыттарды дамыту. Аграрлық секторды жаңғырту және алдыңғы қатардағы озат агротехникалық шараларды өндірісте тиімді қолдану үшін ірі тауарлы кәсіпорындар қажет. Қазіргі кезде Қазақстанда коопера-

тив құрамына кірген шаруа қожалықтарының үлесі 10 пайыздан аспайды. Экономикалық ынтымақтастықтың және даму ұйымының мәліметтері бойынша дамыған елдерде бұл көрсеткіштер өте жоғары.

Дүниежүзінде кооператив қозғалысы ауыл шаруашылық өндірістің 100%-ын, тамақ өндіру өнеркәсібінің 45-50%-ын қамтиды. Еуропа елдерінде ауыл шаруашылық кооперативтері азық-түлік өнімдерінің 60%-на дейін өндіреді. АҚШ-та кооперативтер ауыл шаруашылық өнімінің 30%-ын нарыққа шығарады. Жапонияда ауыл шаруашылық кооперативі өндірген өнімнің 90%-ы өңделіп, нарыққа сатылады және олар фермерлерге ауыл шаруашылығына керекті техникалар мен қондырғылардың 80%-ын қамтамасыз етіп отырады. Шетелдік тәжірибе көрсеткендей, кооперацияның агроөндірістік кешенінде зор рөл атқаратынын айта кету керек. Ауылдық жерде тұратын халықтың әлеуметтік жағдайын жақсартуға, ауыл шаруашылық жерлерін тиімді және құнарлығын сақтауға, адам капиталын жоғарылатуға, азық-түлік қауіпсіздігін сақтауға ерекше ықпал етеді [8].

Бүгінгідей жаһандану үрдісі қарқын алған заманда инновациялық ғылым-білімге деген сұраныс артып келе жатқанын көріп отырмыз. Жаңа заман әр салада жаңашыл ізденістерді талап етуде. Ауыл шаруашылық саласындағы ескі тәсілдердің орнын баса бастаған нанотехнологияның өзі бүгінде күнделікті тұрмысымызға енуде. Елімізде қабылданған индустриялық-инновациялық даму бағдарламасы ғылыми-техникалық серпіліске жол аша бастады [9].

Өндірісте жаңа технологияларды игеру – бүгінгі күннің басты талабы. Қазақстанның аграрлық саласының сыртқа өнім шығару мүмкіндігі мол. Өндіріс пен ғылымды байланыстыру мәселесінде де әлеуетіміз баршылық. Экспортты күшейту үшін бұл мүмкіндікті жіберіп алмауымыз қажет екенін әр ауыл шаруашылығында жұмыс жасайтын кәсіпкер түсінуі тиіс. Осы орайда ғылым, білім, өндіріс интеграциясын күшейту арқылы ұсақ шаруашылықтарды ірілендіре отырып ел экономикасын инновациялық бағытта өркендету қадамын жетілдіре түсу басты қағидаға айналуы тиіс [10].

Мақаланың ғылыми нәтижелері ауыл шаруашылығы өндірістік кооперативінің әлеуетін дамыту негізінде, кооперативтерде меншік қатынастары, еңбек қатынастары, кірістер мен шығыстарды бөлу процесіндегі қарым-қатынастар, сондай-ақ басқару жүйесін құруға пайдалануға болады.

Зерттеудің ұсыныстары мен қорытындыларын ауыл шаруашылығы кооперативтерінде қолдануға болады.

Тұжырымдар:

1. Әлеуметтік әділеттілік пен әлеуметтік теңдік тұрғысынан ауыл тұрғындары үшін ең қолайлы, олардың мүшелері арасындағы кооперативтерде меншік қатынастары, еңбек қатынастары, кірістер мен шығыстарды бөлу процесіндегі қарым-қатынастар, сондай-ақ басқару жүйесі мен басқа да элементтері өзара әрекеттесу болып табылады.

2. Ауыл шаруашылығы кооперативтерін экономиканың аграрлық секторының басқа ұйымдары арасында басқарудың ең тиімді түрі деп қарастырады. Біздің пікірімізше, шаруалар үшін өндірісті ұйымдастырудың және кез келген басқа қызметтің ең түсінікті нысаны кооператив болып табылады.

3. Өндіріске жаңа технологиялар мен инфрақұрылымды енгізу ауыл шаруашылығында еңбек өнімділігін бірнеше рет арттыруға ықпал етеді. Бұл жерде біз ауыл шаруашылығын тұрақты дамытудың негізі кооперативтерде екенін түсінуіміз керек.

Әдебиеттер тізімі

1 Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы «Төртінші өнеркәсіптік революция жағдайындағы дамудың жаңа мүмкіндіктері». [Электрондық ресурс].-2018.-URL: www.akorda.kz/.../kazakstan-respublikasynyn-prezidenti (айналым уақыты: 10.01.2018)

2 Ауыл шаруашылығы кооперативтері туралы Қазақстан Республикасының Заңы 2015 жылғы 29 қазандағы № 372-V ҚРЗ. [Электрондық ресурс]. - URL: <http://www.mgov.kz> (айналым уақыты: 08.01. 2016)

3 АӨК-ті дамытудың 2017-2021 жылдарға арналған жаңа мемлекеттік бағдарламасы. [Электрондық ресурс].- 2017. -URL: <http://www.mgov.kz> (айналым уақыты: 02.12.2016)

4 Көбеев Ә. Кооперативтік жүйенің теориялық негіздері // Аль-пари.-2006.- №2.-31б.

5 Шарипов А.Қ. Қазақстанда ауылшаруашылығы кооперацияларының дамуы: проблемалары мен шешу жолдары. Халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференция.- Алматы: ҚазАКӨЭҒЗИ, 2014.-27б.

6 Хусаинов Б.М., Жумагазиева А.Г. Основные приоритеты аграрной политики Республики Казахстан //Проблемы агрорынка. – 2015. –№2. – С.12-18

7 Есполов Т.И., Бельгибаев К.М., Су-

лейменов Ж.Ж. Аграрная экономика: учебное пособие. – Алматы: «КазНАУ», 2005. – 320 с.

8 Нурманов Б.Н. Материально-техническое обеспечение и обслуживание крестьянских (фермерских) хозяйств в районном АПК //Проблемы агрорынка.- 2006.- № 3.- С. 21-26.

9 Беделбаева А.Е. Ауылшаруашылық кәсіпорындарын мемлекеттік қолдау: шетелдік тәжірибе// Проблемы агрорынка. –2016. – №3. –Б. 118-122.

10 Қалдияров Д.А., Беделбаева А.Е. Қазақстан агроөнеркәсіптік кешенін инновациялық дамытудың өзекті проблемалары// Проблемы агрорынка. -2016. – №2. –Б. 22-27.

Әдебиеттер тізімі

1 Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы «Төртінші өнеркәсіптік революция жағдайындағы дамудың жаңа мүмкіндіктері». [Электрондық ресурс].-2018.-URL: www.akorda.kz/.../kazakstan-respublikasynyn-prezidenti (айналым уақыты: 10.01.2018)

2 Ауыл шаруашылығы кооперативтері туралы Қазақстан Республикасының Заңы 2015 жылғы 29 қазандағы № 372-V ҚРЗ. [Электрондық ресурс]. -URL: <http://www.mgov.kz> (айналым уақыты: 08.01.2016)

3 АӨК-ті дамытудың 2017-2021 жылдарға арналған жаңа мемлекеттік бағдарламасы. [Электрондық ресурс].- 2017. -URL: <http://www.mgov.kz> (айналым уақыты: 02.12.2016)

4 Көбеев Ә. Кооперативтік жүйенің теориялық негіздері // Аль-пари.-2006.- №2.-31б.

5 Шарипов А.Қ. Қазақстанда ауылшаруашылығы кооперацияларының дамуы: проблемалары мен шешу жолдары. Халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференция.- Алматы: ҚазАКӨЭҒЗИ, 2014.-27б.

6 Husainov B.M., Zhumagazieva A.G. Osnovnye priority agrarnoy politiki Respubliki Kazakhstan//Problemy agrorynka.-2015.-№2.-S.2-18

7 Espolov T.I., Bel'gibaev K.M., Sulejmenov Zh.Zh. Agrarnaja jekonomika: uchebnoe posobie. – Алматы: «KazNAU», 2005. – 320 s.

8 Nurmanov B.N. Material'no-tehnicheskoe obespechenie i obsluzhivanie krest'janskih (fermerskih) hozjajstv v raj-onnom APK // Problemy agrorynka.- 2006. - № 3. - S. 21-26.

9 Bedelbaeva A.E. Auylisharuashylyk kәsiporyndaryn memlekettik қолдау: sheteldik tәzhiribe// Problemy agrorynka. – 2016. – №3. – B. 118-122.

10 Qaldijarov D.A., Bedelbaeva A.E. Qazaqstan agroәnerkәsipitik keshenin innovacijalyk damytudyn әzekti problemalary// Problemy agrorynka. -2016. – №2. –B. 22-27.